

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.14>

ЕКСТРЕМІЗМ ЯК ФОРМА ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Тимошенко В.І.,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності та захисту
прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2947-5627*

Корольчук В.В.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник
відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1104-3175*

Тимошенко В.І., Корольчук В.В. Екстремізм як форма правового нігілізму.

Розглядається одна з глобальних проблем сучасного світу – проблема екстремізму, який є теорією і практикою досягнення суспільно-політичних, релігійних, національних цілей за допомогою екстремальних, заборонених методів. З політичної точки зору екстремізм – це ідеологія протесту проти усталених соціальних структур та інститутів влади, що розрахована на широкий суспільний резонанс та супроводжується закликами до підриву стабільності, насильства. Водночас екстремізм є формою нігілізму, що заперечує загальноновизнані цінності та ідеали, в тому числі право, демонструє схильність до крайніх ідей і дій, фанатизм. Розглянуто три складові правового нігілізму: світоглядну, психологічну та поведінкову. Стратегією реалізації положень ідеології екстремізму є тероризм – діяльність, спрямована на підрив соціальної безпеки, залякування, дестабілізацію. Формами прояву цього явища є політичний, економічний, національний, екологічний та релігійний екстремізм. Визначено причини правового нігілізму та екстремізму, серед яких найважливішими є соціально-політичні фактори, а саме: послаблення державної влади та пасивність її владних структур; висока корупційність чиновників; криміналізація суспільства; сприяння екстремістам з боку представників іноземних громадських організацій. Обґрунтовано думку про те, що аномія є стимулом до деформації правової свідомості та формування правового нігілізму. Вивчаються форми та шляхи поширення екстремізму, у тому числі через Інтернет. Охарактеризовано особистість екстреміста. Стверджується, що небезпека екстремізму

полягає не стільки в сутності поглядів і формі їх вираження, скільки в меті, яку прагнуть досягти екстремісти, в методах її досягнення, серед яких агресія, насильство, радикальні, часто протиправні дії. Усвідомлення населенням небезпеки екстремізму, підвищення його правової культури, економічного становища та ефективність державної влади разом із дієвістю правової системи запобігатиме деформації правосвідомості та існуванню цієї глобальної проблеми.

Ключові слова: тероризм, радикалізація, насильство, агресія, правосвідомість, злочинність, фанатизм, ідеологія, діяльність.

Tymoshenko V.I., Korolchuk V.V. Extremism as a form of legal nihilism.

One of the global problems of the modern world is considered - the problem of extremism, which is the theory and practice of achieving socio-political, religious, national goals with the help of extreme, prohibited methods. From a political point of view, extremism is an ideology of protest against established social structures and institutions of power, which is designed for a wide public resonance and is accompanied by calls to undermine stability and violence. At the same time, extremism is a form of nihilism that denies universally recognized values and ideals, including law, demonstrates a tendency to extreme ideas and actions, fanaticism. Three components of legal nihilism are considered: worldview, psychological and behavioral. The strategy for implementing the provisions of the ideology of extremism is terrorism - an activity aimed at undermining social security, intimidation, and destabilization. The forms of manifestation of this phenomenon are political, economic, national,

ecological and religious extremism. The causes of legal nihilism and extremism are identified, among which the most important are socio-political factors, namely: the weakening of state power and the passivity of its power structures; high corruption of officials; criminalization of society; assistance to extremists by representatives of foreign public organizations. The opinion that anomie is a stimulus to the deformation of legal consciousness and the formation of legal nihilism is substantiated. Forms and ways of spreading extremism are studied, including through the Internet. The personality of the extremist is characterized. It is argued that the danger of extremism lies not so much in the essence of views and the form of their expression, but in the goal that extremists seek to achieve, in the methods of achieving it, including aggression, violence, radical, often illegal actions. Public awareness of the danger of extremism, improvement of its legal culture, economic situation and efficiency of state power, together with the effectiveness of the legal system, will prevent the deformation of legal consciousness and the existence of this global problem.

Key words: terrorism, radicalization, violence, aggression, legal awareness, crime, fanaticism, ideology, activity.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається зростання конфронтації та насильства в різних сферах – політичній, економічній, ідеологічній. Нині терористичні акти, замовні вбивства та вибухи за участі терористів-смертників набули характеру глобальних психосоціальних процесів. Погрожуючи не лише особистості чи групі, а й існуванню держав, екстремізм стає однією з найнебезпечніших характеристик суспільного буття, що підриває стабільність політичної системи, ослаблює державні інституції, порушує права і свободи людини, створює соціальну напругу. Екстремізм (від лат. *extremus*, фр. *extremisme* – крайній) можна розглядати як прихильність до крайніх поглядів, заходів, відкрити або активну протидію фундаментальним цінностям, включаючи демократію, верховенство закону, свободу особистості, взаємну повагу та терпимість до різних конфесій та переконань, що супроводжується застосуванням чи загрозою застосування насильства. Разом із тим екстремізм є формою нігілістичного заперечення усталених суспільних відносин, що загрожує безпеці кожної людини і суспільства загалом.

Нігілізм (від лат. *nihil* – «нічого») є світоглядною позицією, яка ставить під сумнів загальноприйняті цінності та ідеали. Правовий нігілізм заперечує необхідність законності та правопорядку, може бути зумовлений різними факторами – від небезпідставного обурення щодо засилля несправедливості й корупції до відсутності пра-

вової культури або загальної відсталості особи. Нігілізм нерідко супроводжується схильністю до крайніх ідей та діянь, фанатизмом, нездатністю до толерантності, виражається в різних екстремістських формах. Тим самим створюється реальна загроза існуванню самої держави, правам і свободам людини і громадянина. Його поширенню сприяють будь-які прояви соціальної патології: корупція, недосконалість правової системи, безкарне порушення законодавства, радикалізація суспільства, у ході якої людина або група людей сприймають крайні політичні, соціальні або релігійні ідеали та прагнення, що заперечують або нівелюють цінність людини, її життя та свободу.

Однією з форм екстремізму є тероризм – засіб досягнення мети, стратегія реалізації на практиці положень ідеології екстремізму з використанням терору. Метою тероризму є досягнення певних політичних цілей шляхом порушення соціальної безпеки, залякування населення, дестабілізації суспільства насильством.

Попередження екстремізму, запобігання деформації правової свідомості населення є важливим завданням держави та суспільства. Практичні заходи щодо боротьби з екстремізмом та тероризмом можуть бути дієвими у тому разі, якщо вони спираються на підтримку суспільства та науково обгрунтовану стратегію такої боротьби. Відповідно актуальною проблемою сучасної юридичної науки стає виявлення факторів ризику правового нігілізму, екстремізму, тероризму, радикалізації та обгрунтування способів їх попередження. Це зумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сутність правового нігілізму, фактори, що до цього призводять, прояви екстремізму в різних країнах світу вже досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені. Так, фактори ризику тероризму, екстремізму, радикалізму та авторитаризму розглядали А. Скарселла, Р. Пейдж і В. Фуртадо, які надали всебічний та ретельний аналіз сучасних засобів виявлення зазначених явищ [1]. Структуру правової культури особистості, її вплив на поведінку людини дослідили В. Качур та С. Козін [2]. Пояснення причин насильницької ісламістської радикалізації на прикладі Іспанії бачимо в статті Гарсія Магариньо С. і Хіменес-Рамос М., які наголошують на негативних наслідках цього процесу [3]. Оцінка політичного екстремізму, надана вказаними вченими, сприяє кращому розумінню того, як політична ідеологія визначає інтереси людини, її емоції та поведінку. Субагьо А. на прикладі Індонезії розглядає сутність тероризму та пропонує способи боротьби з цим явищем [4]. Джаміль М.Л., Пайс С. і Кордейро Дж. дійшли висновку, що нині містифікації, розпалювання ненависті, шахрайство та зло-

чинність стали новими методами пропаганди та вербування потенційних терористів [5]. Способи попередження насильницького екстремізму шляхом утвердження стабільності й мирного співіснування обґрунтували Сарайва Р. та Ерфе А., які запропонували превентивні заходи для розширення прав та можливостей місцевих спільнот у нестабільних умовах [6]. Тейссен Г., Мастхофф Е., Сийтсема Й. та Богертс С. дослідили соціально-демографічні, психопатологічні та кримінологічні характеристики засуджених за насильницький екстремізм [7]. Однак названі вчені не розглядали екстремізм з точки зору деформації правосвідомості, зокрема як форму нігілістичного заперечення суспільних відносин загалом та права зокрема.

Метою статті та завданням автора є встановлення сутності та взаємозв'язку правового нігілізму, екстремізму, причин цих явищ, визначення різновидів екстремізму та обґрунтування пропозицій щодо попередження правового нігілізму та екстремізму.

Методологічною основою статті є діалектичний, феноменологічний та синергетичний підходи, а також система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: формально-логічний, системний, структурно-функціональний, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Екстремізм являє собою теорію та практику досягнення соціально-політичних, релігійних, національних та інших цілей за допомогою крайніх, заборонених способів. Це завжди виправдання або застосування агресії, насилля, радикальні, найчастіше протиправні дії або заяви. Екстремістські погляди можуть бути прихованими та передувати вчиненню екстремістських дій. Водночас екстремізм є найбільш небезпечною формою прояву правового нігілізму – стану індивідуальної, групової або суспільної правосвідомості, що виявляється в негативному ставленні до права, порушенні чинного законодавства, невизнанні соціальної цінності права. Тобто екстремізм можна розглядати як форму нігілістичного заперечення правового регулювання, спосіб дестабілізації суспільних відносин, що входять до сфери правового регулювання. На практиці екстремізм проявляється у вигляді ідей та діянь, орієнтованих на порушення прав і свобод людини і громадянина, застосування чи загрозу застосування насильства, нехтування чужим життям.

Останнім часом прояви екстремізму набирають нові оберти, найчастіше перетворюючись на вкрай небезпечні для суспільства злочини, такі як збудження ненависті або ворожнечі, приниження людської гідності за расовими, національними або іншими ознаками, організація екстремістської або терористичної спільноти, сприяння терористичній діяльності та ін.

Розрізняють форми екстремізму: політичний, економічний, національний, екологічний та релігійний. Особливо небезпечним є останній, який призводить до виникнення та ескалації міжетнічних та міжконфесійних конфліктів. Мета релігійного екстремізму: придушити прихильників усіх інших релігійних конфесій та змусити їх визнати канони й систему віри, яку сповідують екстремісти. Іноді екстремісти прагнуть до створення держави, в якій релігійні норми цілком витіснять та замінять правові норми. Релігійний екстремізм часто поєднується з релігійним фундаменталізмом, сутність якого полягає в прагненні відтворити фундаментальні основи «своїєї» цивілізації, очистивши її від будь-яких новацій та запозичень. Ознаки релігійного екстремізму: фанатична нетерпимість і жорстокість стосовно усіх, хто не поділяє думку екстремістів; зневага інших людей та нехтування їхніх інтересів; відмова від дотримання загальновизнаних норм моралі та права; ідеологічний зміст у вигляді прихильності до крайніх релігійних та інших сфер суспільного життя; суспільна небезпека, яка виражається, як правило, у незаконних способах і формах висловлювання протесту проти встановленого порядку у тій чи іншій сфері соціальних відносин.

У структурі правового нігілізму простежуються три складові: ідеологічна, психологічна й поведінкова [8, с. 57, 58]. Ідеологічна складова полягає в наявності у суб'єкта права поглядів, переконань, вірувань, завдяки яким він негативно оцінює чинне законодавство, ігнорує право та визнає інші цінності на кшталт «права сильного». Екстреміст – це не просто вбивця чи хуліган, це «ідейний» правопорушник, переконаний у своїй правоті. Екстремістська ідеологія є системою світоглядних уявлень, що ворожі і прямо протилежні ключовим принципам демократії як формі політичної організації суспільства і держави. Психологічна складова охоплює емоції, почуття, переживання, що викликають зневагу до права, зневіру у його можливості, або ж просто байдужість. Тут важливу роль відіграє менталітет тієї чи іншої нації, традиції, що засуджують нововведення та заохочують існування традиційних відносин, які далекі від права. Але найбільше впливає сучасна реальність. Так, наприклад, люди хочуть отримувати за свою роботу відповідну заробітну плату, а не засоби для виживання, однак отримують лише підвищення цін, зниження доходів, нові податки, нові зобов'язання. Це стає підставою для обурення та правового нігілізму. Те саме можна сказати і про модернізацію законодавства, приведення його у відповідність з європейськими стандартами за збереження корупції, нерівності, неможливості реалізувати свої права та законні інтереси. Поведінкова складова проявляється в реальних діях, протиправних ді-

яннях людини, яка зазнала впливу ідеологічної та психологічної складової.

Механізм правового нігілізму можна розглядати як сукупність соціальних і психологічних станів і процесів, що визначають його формування та прояви. Він охоплює наступні фактори, що діють послідовно: умови зовнішнього середовища у поєднанні з фізичними та психологічними особливостями особистості; виникнення антиправових, у тому числі екстремістських, установок, потреб, цінностей, що не супроводжуються зовнішніми проявами (латентна форма); зовнішні прояви правового нігілізму в різних формах, включаючи екстремізм; наслідки прояву правового нігілізму та екстремізму у вигляді руйнації правової системи, аномії, порушенні прав і свобод людини і громадянина.

Екстремізм є однією із специфічних форм радикалізму. Радикалізм це крайність, перевищення міри, використання радикальних методів під час вирішення будь-яких питань, рішучий спосіб дії. Радикалізацію можна охарактеризувати як складний нелінійний процес, у якому структурні, когнітивні та настановні чинники змушують людину чи колектив ставити під сумнів і відкидати норми суспільства чи групи, до якої вони належать. Радикалізм є реакцією тих чи інших соціальних суб'єктів на критичні, тупикові чи екстремальні ситуації, із якими вони стикаються під час історичного процесу. Не всі радикали або ті, хто зазнає процесу насильницької радикалізації, здійснюють насильницькі дії. Тобто не кожен радикал – терорист, але кожен терорист – радикальна людина.

Нігілізм та екстремізм породжують різні чинники: соціально-політичні, економічні, ідеологічні. Дуже важливі соціально-політичні чинники, до яких належить: ослаблення державної влади та пасивність її силових структур; корупція; криміналізація суспільства; фінансування екстремістів зарубіжними громадськими організаціями. Діяльність органів державної влади та управління сприятиме формуванню правосвідомості високого рівня лише в тому разі, якщо суспільство бачитиме ефективну роботу цих органів, їх турботу про людину, незалежно від її економічного становища, соціального статусу, якщо боротьба з корупцією стане реальною, а не обмежуватиметься циніченими заявами про її подолання, якщо справедливість буде доступна для всіх. Правоохоронна діяльність також може сприяти формуванню правосвідомості, зміцненню правопорядку, якщо забезпечується реалізація принципу невідворотності покарання, ефективно розкриваються та розслідуються правопорушення, правосуддя здійснюється відкрито та доступно громадянам, має місце тісна взаємодія органів правопорядку з населенням та громадянським суспільством. Як результат – громадяни брати-

муть активну участь у підтримці правопорядку (виступають свідками правопорушень, надають допомогу у розкритті злочинів, припиняють певні правопорушення та ін.). І навпаки, діяльність органів управління, що оцінюється людьми як несправедлива, корумпована, нечесна, на догоду певним категоріям населення, що не реалізує принцип невідворотності покарання тощо, формуватиме у правосвідомості громадян негативне ставлення до влади та держави загалом.

Найчастіше мають місце чинники економічного характеру, серед яких можна виділити невідповідність результатів економічних реформ очікуванням різних груп населення, надзвичайно висока ціна перетворень та невдалі реформи, що тягнуть за собою падіння виробництва, зростання безробіття, маргіналізацію населення. Розшарування за майновою ознакою, величезний розрив між багатими і бідними, фактична відсутність середнього класу (не більше 10% населення України умовно можна віднести до цього класу), злидні більшості населення – все це аж ніяк не сприяє правосвідомості високого рівня. До ідеологічних чинників можна віднести розпад усталеної системи цінностей, відсутність у державі загально визнаної ідеологічної концепції, що поділяється переважною більшістю населення. Одним із центральних завдань ідеологічного впливу має стати культивування певної системи цінностей, спрямованої на формування в особи готовності вести правослухняний спосіб життя, вирішувати життєві проблеми та конфлікти законними способами.

Величезним стимулом до деформації правосвідомості й формування правового нігілізму є аномія (від грец. *ἄ* – негативна частка, *νόμος* – закон; букв. беззаконня, безнормність) – розкладання, дезінтеграція та розпад певної системи усталених цінностей і норм, на яких базується суспільний лад у традиційному його розумінні. У результаті виникає свого роду нормативний вакуум, який поглинає правові, моральні та інші регламентуючі основи суспільного буття, індивідуальної та масової свідомості [9, с. 22]. Аномія може бути станом як окремої людини, так і всього суспільства, за якого процвітає екстремізм як різновид агресії.

Поширення екстремізму відбувається різними способами – вплив сім'ї, друзів, найближчого оточення. Найбільш небезпечним способом, який охоплює величезну кількість людей, є поширення через інформаційний простір. Зокрема, екстремісти часто з такою метою зловживають можливостями Інтернету [10]. Через Інтернет, минаючи національні та культурні бар'єри, в країні проникають ідеї, образи, інформація екстремістського змісту, яка істотно впливає на психіку людей. Зараз пропаганда насилля в Інтернеті набула небачених раніше масштабів. Су-

часна людина переважно не шукає інші способи пізнання, а задовольняється тим, що їй пропонують, – віртуальна реальність стає непорушною істиною, що відповідає на всі запитання людства. Людина слідує виключно нав'язаним думкам та забобонам, не беручи до уваги інтереси оточуючих людей, або навіть нехтуючи власними інтересами.

Механізми залучення людини в екстремістську діяльність, у тому числі за допомогою соціальних мереж, можна назвати наступні: контроль над свідомістю; контроль над поведінкою, емоціями, мовою, інформацією; переконання, навіювання, зараження; вербування з обіцянкою різних благ.

Насильницький екстремізм підживлює ув'язнення. Саме в'язниці створюють унікальне середовище, в якому в'язні поширюють екстремістську ідеологію [11]. Умови всередині в'язниць можуть розпалювати ворожість, що, у свою чергу, підвищує вразливість до екстремістського впливу та посилює бажання приєднатися до радикальних тюремних груп хоча б заради власного виживання [12].

До детермінант екстремізму слід віднести міграційні процеси. Мігрантам непросто адаптуватися до нового середовища, а саме середовище нерідко активно протистоїть такій адаптації. Подібне протистояння призводить до взаємної недовіри, ворожості та небажаних конфліктів. Зараз терористи активно використовують потік біженців для вторгнення до Європи. У результаті сфера прикордонного контролю та управління міграцією стає все більш жорсткою щодо потреб у захисті людей, які потребують такого захисту [13]. Деякі вчені навіть вважають, що мігрант – це потенційний терорист, який ховається серед натовпу мігрантів, а терорист – це потенційний мігрант, який готовий перебратися до Європи у будь-який момент [14]. При цьому люди, які потребують міжнародного захисту, стають першими жертвами бюрократично створеної культури зневіри у вимогах щодо захисту та надмірної довірливості щодо можливих терористичних ризиків.

Екстремізм розглядають у контексті трьох форм насильства. Такий підхід дозволяє зробити висновок про те, що екстремістську поведінку та діяльність окремих осіб та груп можна віднести до прямого насильства; дії влади, суспільства, які провокують соціальну, етнічну та іншу нерівність – до структурного насильства, а екстремістська ідеологія та її пропаганда є прикладом культурного насильства. При цьому екстремістські ідеї (як компоненти культурного насильства), виявляються у формі псевдопатріотизму, лжеборотби за права народу, сприяють формуванню позитивних уявлень про екстремізм і терпимого та/або позитивного ставлення до цього явища, але в кінцевому підсумку використовуються для

виправдання та легітимізації прямого поширення соціальної нерівності та нехтування прав людини. Завдяки зусиллям екстремістської ідеології, такі ідеї та діяння можуть розглядатися населенням як необхідні та справедливі. Все це в результаті веде до екстремізації масової свідомості, поширення та прийняття в суспільстві екстремістської ідеології, формування екстремістської спрямованості особистості [15].

Особливу увагу слід приділяти вивченню особистості екстреміста, її індивідуально-психологічним особливостям, впливу її оточення, психічним патологіям, які сприяють формуванню деструктивних психологічних конструкцій. Переважно екстремістами стають молоді люди з нестійкими поглядами, які проповідують релігійну нетерпимість, але при цьому прагнуть досягти справедливого світопорядку шляхом насилля. У суспільній свідомості особистість екстреміста зазвичай асоціюється з фанатизмом, сліпим дотриманням певних ідеалів, ускладненою взаємодією зі світом, який не поділяє ті чи інші екстремістські позиції. Екстреміст має певні внутрішні конструкції, які визначають його систему цінностей, поглядів на життя, спосіб мислення, поведінки, моделі взаємодії з оточуючими. Для екстремістів властива втрата міжособистісних контактів з іншими людьми, за винятком своїх однодумців, а головною відмінною ознакою є закріплення у свідомості надцінної ідеї, що визначає їх спосіб мислення та поведінки. Людина перестає помічати інше життя навколо себе, не пов'язане з реалізацією її екстремістських цілей. Вона втрачає здатність розуміти і поважати іншу думку, критично оцінювати свої думки та поведінку. Така надцінна ідея набуває суспільної небезпеки тоді, коли вона починає переходити в реальність і втілюватися у прагненні переробити весь навколишній світ під своє бачення. При цьому екстреміст, переконаний у власній правоті, часто готовий вдаватися до будь-яких крайніх засобів для досягнення результату, образ якого сформований у його свідомості. До того ж серед екстремістів спостерігається надзвичайно багато людей, що мають проблеми з психічним здоров'ям [16]. На окрему увагу заслуговують лідери екстремістських організацій. Характерною рисою ідеологів екстремізму є знецінення чужого життя, причому однаково, як ворогів, так і соратників, але не свого власного.

Екстремізм присутній у будь-якій спільноті. Прояви екстремістської поведінки спостерігаємо, наприклад, серед футбольних фанатів та антиглобалістів, серед віруючих та представників музичних течій. Загалом загроза екстремізму виникає в будь-якій ситуації, коли людей можна за якоюсь важливою для них ознакою поділити на своїх і чужих, при цьому дії чужих розглядаються як загроза для інтересів своїх.

Висновки. Екстремізм, та його крайня форма тероризм, є небезпечним соціально-політичним явищем, природа якого пов'язана не лише з конфліктом, насильством, страхом, а й з деформацією правосвідомості, нігілістичним запереченням суспільних відносин.

Екстремізм можна розглядати як одну з форм прояву правового нігілізму, як варіант радикального заперечення чинних норм і правил. Ці явища мають спільну природу та єдині детермінанти, отже співвідносяться одне з одним як загальне та окреме. Саме правосвідомість дає можливість встановити, наскільки особа сприйняла правові цінності суспільства, або заперечує їх.

Особливо небезпечним є релігійний екстремізм, який не визнає за іншою людиною права на власну думку, відзначається безперечною забороною атеїстичних поглядів. Фанатизм, ідеологічна нетерпимість може переростати у фізичне усунення, знищення тисяч людей. Екстремізм, як і тероризм, завжди пов'язаний з численними людськими жертвами.

Діяння екстремістів зазвичай позбавлені будь-якої раціональної основи, оскільки в основі екстремізму лежать емоції та конфронтація. Отже, витоки екстремізму – у людській сутності.

Небезпека екстремізму полягає не стільки в сутності поглядів та формі їх вираження, скільки в меті, яку прагнуть досягти, та методах досягнення. Найбільш небезпечною формою вираження екстремістських поглядів є тероризм. Тероризуючи населення, терористи зазвичай прагнуть досягти політичних цілей. Істотними характеристиками екстремізму та тероризму є фактори фанатизму та раптовості. Тому боротьба з екстремізмом має спиратись на профілактику небажаних наслідків ідеології, а не на усунення наслідків діянь.

Своєчасна поінформованість населення про небезпеку екстремізму, підвищення його правової культури та економічного становища перешкоджатиме деформації правосвідомості та поширенню вказаної глобальної проблеми. Для цього потрібна дієва правова система та активна діяльність владних структур, які на своєму прикладі демонструють готовність протидіяти тероризму, попереджати екстремізм та правовий нігілізм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Scarcella A., Page R., Furtado V. Terrorism, Radicalisation, Extremism, Authoritarianism and Fundamentalism: A Systematic Review of the Quality and Psychometric Properties of Assessments. *PLoS ONE*. 2016. Vol. 11(12): e0166947. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0166947>
2. Kachur V., Kozin S. The structure of legal culture of personality. *Entrepreneurship*

3. García Magariño S., Jiménez-Ramos M. An Attempt at a Theoretical Explanation of Violent Islamist Radicalization in Spain. *Religions*. 2022. Vol. 13(3). P. 1–18. <https://doi.org/10.3390/rel13030209>
4. Subagyo A. The implementation of the pentahelix model for the terrorism deradicalization program in Indonesia. *Cogent Social Sciences*. 2021. Vol. 7: 1964720. <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1964720>
5. Jamil M.L., Pais S., Cordeiro J. Detection of dangerous events on social media: a critical review. *Social Network Analysis and Mining*. 2022. Vol. 12. P. 1–17. doi: 10.1007/s13278-022-00980-y
6. Saraiva R., Erfe A. Preventing violent extremism with resilience, adaptive peacebuilding, and community-embedded approaches. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2023. Vol. 61, April. 101271. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2023.101271>
7. Thijssen G., Masthoff E., Sijtsema J., Bogaerts S. Understanding violent extremism: Socio-demographic, criminal and psychopathological background characteristics of detainees residing in Dutch terrorism wings. *Criminology & Criminal Justice*. 2023. Vol. 23(2). P. 290–308. <https://doi.org/10.1177/17488958211049019>
8. Бурдоносова М.А. Правовий нігілізм як форма деформації правової свідомості населення. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 54–60. URL.: <http://dpspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10825/10%20-%20Budronosova.pdf?sequence=1>
9. Тимошенко В.І. Аномія. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. С. 22–25.
10. Yumitro G., Febriani R., Roziqin A., Indraningtyas A. Bibliometric analysis of international publication trends on social media and terrorism by using the Scopus database. *Frontiers in Communication*. 2023. Vol. 8. P.1-14. doi: 10.3389/fcomm.2023.1140461
11. Basra R., Neumann P. R. Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime-terror Nexus. *Perspectives*

- on *Terrorism*. 2016. Vol. 10. № 6. P. 25–40. URL.: <https://www.jstor.org/stable/26297703>
12. United Nations General Assembly. "The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy Plan of Action to Prevent Violent Extremism". Report of the Secretary-General, A/70/624. 2015, 24 December. URL.: <https://www.un.org/counterterrorism/plan-of-action-to-prevent-violent-extremism>
 13. Bigo D., Guild E. International Law and European Migration Policy: Where Is the Terrorism Risk? *Laws*. 2019. Vol. 8(4):30. <https://doi.org/10.3390/laws8040030>
 14. Helbling M., Meierrieks D. Terrorism and Migration: An Overview. *British Journal of Political Science*. 2022. Vol. 52(2). P. 977–996. doi:10.1017/S0007123420000587
 15. Galtung J. Cultural Violence. *Journal of Peace Research*. 1990. Vol. 27. № 3. P. 291–305. URL.: <https://www.jstor.org/stable/423472>
 16. Sarma K. M., Carthy S. L., Cox K.M. Mental disorder, psychological problems and terrorist behaviour: A systematic review and meta-analysis. *Campbell Systematic Reviews*. 2022, Aug. 10. Vol. 18(3):e1268. doi: 10.1002/cl2.1268.